

УДК 81.221.7

ВАЖЛИВІСТЬ ДОТИКУ ЯК НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА В АКТИ КОМУНІКАЦІЇ

Новак В. Р.

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

В статті висвітлюється роль дотику на різних етапах життя людини, ілюструється надзвичайна важливість тактильного сприйняття світу для дітей, можливість передачі емоцій за допомогою дотику, розглядаються функції дотику в акті комунікації та значення, що надається тактильним відчуттям представниками різних культур.

Ключові слова: дотик, тактильність, гаптичне сприйняття, невербальна комунікація.

Постановка проблеми. У щоденному житті невербальна поведінка відіграє найважливішу роль у всіх формах людської взаємодії. Як високо розвинені соціальні істоти, люди залежні від «зчитування» реакцій один одного. Мова тіла завжди супроводжує мовлення, і навіть коли люди не розмовляють, їх невербальна поведінка є вельми інформативною та значимою: інформація, що виявляє почуття, думки, ставлення, які можуть бути частково кодовані через слова [1, с. 7].

Дотик як невербальний компонент комунікації є сферою вивчення гаптики – науки про дотику та доторкання. За допомогою дотику ми не лише отримуємо інформацію про поверхню та текстуру предметів, але й передаємо невербальну інформацію у міжособистісних відносинах. Сфера гаптичного сприйняття (тобто сприйняття предметів через дотик) і сфера тактильної комунікації (тобто передачі інформації (зокрема емоційної) через дотик), цікавлять вчених як недостатньо вивчені та систематизовані [5, с. 73].

Метою даної статті є висвітлення ролі тактильності в процесі комунікації, а саме, спроможність дотику передавати різноманітні емоції, функцій дотику в процесі комунікації та аналіз етно-культурного аспекту гаптичного сприйняття.

Нашим **завданням** є проаналізувати важливість дотику на різних етапах життя людини, розглянути «силу» дотику при передачі певних емоцій та його дію на реципієнта, а також значення, що відводиться тактильності в різних культурах.

Дотик описується як найважливіший засіб контакту зі світом (Barnett, 1972) і характеризується як найпростіша та найпряміша з усіх сенсорних систем (Geldard, 1960). Дотик є життєво необхідним в соціальному, когнітивному та фізичному розвитку дитини (Field, 2001). Дотик продовжує грати провідну роль і надалі, у дорослому житті людини, будучи одним із головних компонентів флірту, гри, прояву сили та агресії, при вираженні симпатії та заспокоєння, а також підтримці близьких відносин між дитиною та опікуном (Eibl-Eibesfeldt, 1989) [8, с. 566].

З усіх органів чуття у людини традиційно найважливішими вважаються зір та слух, а тактильність відноситься до примітивних форм комунікації, певно через те, що дотик є самим повсякденним та звичним з усіх відчуттів і тому вчені звертають більше уваги на аудіо – візуальні засоби сприйняття. Ми спроможні нейтралізувати (відключити) всі органи відчуттів, крім тактильних. Коли ми не спимо, ми відчуваємо оточуюче середовище на дотик – шкірою. *Tango ergo sum* – відчуваю (на дотик), отже існую. «Не можу в це повірити! Невже це не сон! Ущипни мене!» – говоримо ми, коли в силу певних обставин хочемо прийти до тями. І тут в основі є дотик як показник повернення до реальності, бо уві сні ми можемо мислити, можемо бачити (сні), а щипок – дотик — це безсумнівна реальність.

Психолог Е. Монтегю відмічає високу терапевтичну силу дотику у лікуванні хворих на шизофренію та психічно хворих дітей [10, с. 28]. Також, ми не можемо заперечувати важливості та ефективності масажу у лікуванні не лише фізичних недуг, а й, наприклад, стресів та депресій, а також для нормального фізичного та психічного розвитку дітей. Хоча ще донедавна вивчення прояву емоцій між дитиною та опікуном зосереджувалось майже винятково на вивченні вокальних та мімічних каналів взаємодії, останнім часом все більше уваги приділяється вивченню тактильного каналу та його впливу на позитивні чи негативні відносини прихильності між дитиною та опікуном (Barrett & Campos; Witherington, Campos, & Hertenstein)

Експериментально було доведено, що повністю позбавлені дотиків немовлята помирають. В США ще у другому десятилітті ХХ століття майже 100 % підкинутих малюків у віці до року гинули в будинках опіки. Лікар Фрітз Талбот у 1940 році привіз з дитячого будинку у Німеччині метод лагідного поводження з підкинутими малюками. Якщо було вжито всіх необхідних медичних заходів, а малюк продовжував чахнути та згасати, його доручали жінці міцної статури, яка весь час його носила. Після цього показник смертності в американських дитячих будинках суттєво знизився [4, с. 17].

Про важливість дотику для дітей говорить і те, як часто дорослі-опікуни доторкаються до малюків. За проведеними дослідженнями, у США протягом нетривалого контакту матері торкаються своїх малюків від 33 до 61 % часу, проте в деяких культурах цей показник є значно вищим. Так, наприклад, в деяких африканських племенах цей показник складає 75% [5, с. 73]. Ці ж дані можна пов'язати із результатами досліджень, проведених Інститутом медицини американського університету Маямі, які показали, що американські діти, що гралися на майданчику зі своїми французькими однолітками, поводитися більш агресивно. При цьому зазначається, що французькі батьки торкаються своїх дітей набагато частіше, ніж американські [12]. З чого можна зробити висновки, що чим більш контактною є культура, тим більш позитивними та доброзичливими є її представники.

Дотик безумовно передає гедонічні (позитивні чи негативні) емоції. Дослідження двох груп немовлят віком від 1,5 до 3,5 місяців показали, що група, яка зазнавала від дорослих мімічної, голосової та тактильної стимуляції, видавала більше звуків, посмішок та менше плакала, аніж група, яка була позбавлена тактильного відчуття.

За результатами іншого дослідження, малюки від 2 до 4,5 місяців, яких дорослі гладили, більше посміхалися, видавали різні звуки та менше плакали, аніж малюки, яких дорослі лоскотали чи штовхали. Відмічають, що більшість дітей 5-місячного віку відчують певне роздратування та засмучення, якщо мати мовчить та її обличчя не виражає жодних емоцій. Проте, якщо в даній ситуації мати торкається свого дитя, воно менше кривиться і більше посміхається [5, с. 76].

Е. Монтегю, підкреслюючи важливість для людини такого органу як шкіра, наголошував, що наш внутрішній розвиток значною мірою залежить від того, які стимули отримує наше тіло ззовні. Починаючи від самого моменту народження, дитина пізнає світ через тактильні відчуття. Позбавлені такого героїчного життєвого досвіду немовлята, народжені шляхом кесарського розтину, виростаючи, шукають у зовнішньому світі шляхів, як стати героєм [10, с. 23].

Безумовно, дотик надає дитині відчуття захищеності та безпеки. В маминих обіймах засмучене чи стурбоване дитя перестає плакати, заспокоюється. За результатами дослідження, проведеного у Каліфорнійському університеті у США, кількість дотиків, яку немовля отримує у перші місяці життя, та їх якість (тобто, люблячий та ніжний дотик на противагу короткому та різкому) впливає на його відчуття безпеки та прихильності [5, с. 81]. Результатом же грубих та жорстких дотиків може стати прояв агресії у подальшому житті дитини, відчуття тривоги і незахищеності. Це було експериментально доведено М.Мейн та колегами на прикладі дітей, які зазнавали суттєвих фізичних покарань [5, с. 94].

Починаючи з Дарвіна, дослідники підтверджували спроможність людини виявляти та впізнавати прояви емоцій, що передаються різноманітними невербальними каналами. Ці канали часто використовуються одночасно для передачі думок та намірів, але, як правило, люди не використовують ВСІ канали для передачі ВСІХ повідомлень, оскільки це вимагає неймовірних витрат енергії. Отже, для передачі певних емоційних повідомлень людина зазвичай використовує певні канали їх передачі, надаючи перевагу одним над іншими. Таким чином, беззаперечною постає «сила» міміки обличчя в передачі люті, відрази, страху, щастя чи суму (Ekman & Friesen, 1971; Izard, 1971; Ekman & Rosenberg, 2005); за допомогою мови тіла передаються такі емоції, як зніяковілість, відчуття провини, гордині та сорому (Atkinson, Dittrich, & Gemmell, 2004; Coulson, 2004; Keltner, 1995; Keltner & Harker, 1998; Tracy & Robins, 2004a; Walk & Homan, 1984; Wallbott, 1998); а дотику віддається перевага при прояві любові та симпатії (Hertenstein & Campos, 2001; Hertenstein, Holmes, McCullough, & Keltner, 2009; Hertenstein, Keltner, App, Bulleit, & Jaskolka, 2006) [6, с. 603 – 604; 9, с. 528].

Тактильний контакт не тільки формує емоції, але й передає їх різними шляхами. Так, температура тіла адресанта може викликати в реципієнта певні емоції: холодні руки, наприклад, можуть говорити про те, що адресант чогось боїться, в той час як гарячі руки можуть означати, що їх власник розлючений. Ще одним важливим компонентом тактильного контакту є динаміка руху адресанта по відношенню до шкіри адресата. Так, наприклад, страх може передаватися через тремтіння, злість – через різкі рухи, а кохання – через складний комплекс рухів, які ми називаємо ніжністю. І третім важливим компонентом передачі емоцій є сила тиску, спричинена

дотиком. Так сум, наприклад, можна визначити по м'яким дотикам до шкіри, в той час як злість характеризується більшою силою тиску. І хоча ми перерахували всі параметри дотику окремо, необхідно зазначити, що емоції зазвичай визначаються за сукупністю певних тактильних компонентів в певному контексті. Тільки у поєднанні цих компонентів може сформуватися тактильне повідомлення, зрозуміле адресату. Таким чином страх, наприклад, можна ідентифікувати, коли адресант торкається адресата (а) з різким стисканням та звільненням, (б) з великою силою поверхневого та точкового тиску, та (в) шкіра на дотик є відносно гарячою. Отже, різні аспекти дотику можуть викликати та передавати різні емоції [7, с. 552].

Дотик продовжує відігравати суттєву роль в соціальному спілкуванні і в дорослому житті людини. Так, дотик виражає домінуючий стан людини та передає її емоції адресату; він також допомагає переконати інших виконувати наші прохання, покращує вербальну взаємодію між людьми, допомагає привернути увагу інших та передає наше прихильне ставлення до інших.

Г. Є. Крейдлін виділяє наступні найважливіші функції дотику в акті комунікації: 1) вираження дружби та участі по відношенню до адресата жесту; 2) вираження інтимного відношення до адресата, зокрема сексуально інтимного; 3) вираження домінуючого становища людини на певній соціальній щаблі. Перші дві функції дотику в комунікації (коли сам акт дотику відбувається в процесі спілкування рівних партнерів, а в другому випадку і взагалі близьких людей) спрямовані на вираження міжособистісних відносин, в той час як остання функція (коли дотик здійснюється не друзями, а просто знайомими чи малознайомими людьми) відображає настанову того, хто жестикулює, на певну діяльність. Наприклад, метою дотику тут може бути привертання уваги адресата жесту до чогось чи бажання того, хто жестикулює, спрямувати адресата на виконання певних дій [2, с. 111].

Дотик в житті дорослої людини набуває ще й етичного забарвлення. Орган дотику дарує нам гострі переживання любові, дружби, сімейності, батьківства і материнства, братерства та сестринства, сусідства, округи, тісноти, з'єднаності усіх живих істот. Саме дотик містить цілковиту певність присутності, теплоту сумісності, яку не можна сприйняти ніяким іншим органом відчуття. Дотик є актом зустрічним, він є перебуванням на тій межі, яка розділює та одночасно поєднує двох співрозмовників, оскільки не може належати лише одному, будучи найбільш взаємним з усіх відчуттів людини [4, с. 22].

Дотик – це завжди пряма комунікація. Тому там, де є можливість найбільшої близькості, виникає й небезпека найбільшого насильства та болю. Через те й називають дотик дуже складною, дієвою, але водночас і надзвичайно витонченою формою спілкування. Різні дотики можуть виражати згоду, збудження, повне єднання, симпатію, пропозицію підтримки; можуть підкреслювати вже сказане, закликати до уваги чи співучасті; можуть вести та направляти, вітати, встановлювати чи скріплювати відносини чи визначати рівень близькості. Часто дружній, легкий, ненав'язливий дотик допомагає встановити контакт між людьми.

В мистецтві флірту між чоловіками та жінками дотику надається особливого значення, оскільки він може як принести найприємніші враження та переживання, так і, у випадку надмірності чи недоречності, надовго відштовхнути людину,

викликавши негативні емоції і, навіть, відразу чи антипатію. Тут вже слід приймати до уваги проксемічний аспект комунікації. Залежно від культури, до якої вони належать, люди мають різне сприйняття особистого простору (від 45 до 75-120см), перетин якого сприйматиметься, як втручання в щось своє, особисте, навіть інтимне.

Жести привітання та прощання, похвали та втіхи, укладання договорів та союзів, що скріплюються рукоштовками, невербальні прояви дружби та любові – всі включають в себе дотик як найважливіший складовий елемент. Жестові привітання та прощання – це не просто звичаї та ритуали, значення яких проявляється лише тоді, коли люди з якоїсь причини їх не виконують: привітання слугують для відкриття зустрічі, а прощання – для завершення. Це церемонії, які люди виконують, щоб, доторкнувшись один до одного, відчути один одного та нагадати, хто вони є один для одного та в якому соціумі живуть. Відхилення від норм привітань та прощань зазвичай погано переносяться людьми і не лише тому, що руйнують особисті зв'язки, але й тому, що торкаються системи суспільних відносин в цілому. Тому зміни в системі привітань та прощань зазвичай ідуть поруч із змінами у суспільній структурі.

Культурні розбіжності в жестах привітань та прощань, так само як і в тактильній взаємодії людей в цілому, по суті є розбіжностями в семантиці самих жестів, а також в ступіні значущості тактильної поведінки для даної культури. Якщо для певної культури торкатися людини є нормою, то дотик до партнера під час комунікації не може розцінюватися в даному етносі як втручання у особисту сферу людини [2, с. 119-121].

Існують культури прихильні до дотиків – такі як італійська, арабська, турецька та різноманітні латиноамериканські культури. Дотики представників цих культур є більш тривалими, щедрими та щирими ніж, наприклад, у англосаксонців, більшість дотиків яких обмежуються нетривалими обіймами, швидкими поцілунками та зовсім формальним рукоштованням [3, с. 420]. У більшості слов'янських культур дотик – це активне вторгнення в особисту сферу іншої людини, тому він має бути дією обережною та ненав'язливою. До найменш контактних зазвичай належать культури Північної Європи та Північної Америки а також Далекого Сходу. Суспільство, де люди втратили дотикові відносини один до одного, де в пошані дистанція та керують зір і слух, наражається на небезпеку дегуманізації. Психолог М. Гертенштейн зазначає, що накладання табу на дотик має руйнівний ефект на суспільство. Сьогодні в США та деяких європейських країнах недозволеним є дотик до колеги по роботі, вчителя до учня чи, навіть, дітей у школі один до одного. Паралельно з тим, що науковці все частіше доводять важливість дотику для людини у будь-який період її життя, заборона на публічний дотик призводить до більшої стресової ситуації серед школярів та підвищеного рівня схильності до депресій у суспільстві.

Саме в тих суспільствах, де тактильні контакти репресуються особливо жорстоко як «непристойні», такі, що порушують приватність, і загострюється потреба в розширенні таких контактів «штучно». Таким чином в Західній Європі було започатковано Міжнародний день обійм, а в Англії під гаслом «Доторкнісь до когось сьогодні!» з 1982 року організовується місячник соціальних (дружніх)

дотиків навіть до незнайомих. Ця ідея вперше з'явилася у студентів, які підрахували, що за годину у паризькому кафе відвідувачі торкалися один одного 110 разів, а в лондонському – жодного [4, с. 17]. Наукові ж обґрунтування користі від обійм полягають в тому, що дружні дотики підвищують імунітет, стимулюють центральну нервову систему, підвищують в крові рівень гемоглобіну та іншого гормону – окситоцину, що викликає доброзичливе ставлення до інших людей.

Висновки. Таким чином, можемо зазначити, що хаптичне відчуття є дійсно надзвичайно важливим для людини. Для відчуття захищеності та безпеки немовлятам дотик інколи є життєво необхідним компонентом їх розвитку, як фізичного, так і психічного. В дорослому житті дотик набуває більш етичного та інтимного забарвлення. Крім пізнання світу та оточення на дотик, ми можемо досить ефективно передавати комуніканту й свої емоції. А аналіз етно-культурного аспекту гаптичного сприйняття доводить, що більш контактні культури є більш дружніми, щирими та доброзичливими у порівнянні із культурами, де дотик переходить в категорію табу.

Список літератури

1. Барташева Г. І. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англійському дискурсі: автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. І. Барташева. – Харків, 2004. – 20 с.
2. Крейдлин Г. Е. Невербальные акты и глаголы касания / Г. Е. Крейдлин // Слово в тексте и в словаре. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 109-121.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
4. Эпштейн М. Н. Философия тела / М. Н. Эпштейн. – СПб.: Алетейя, 2006, с. 16-38.
5. Hertenstein M. J. Touch: Its communicative functions in infancy / M. J. Hertenstein // Human Development. – 2002. – Vol. 45. – P. 70-94.
6. Hertenstein M. J. Nonverbal channel use in communication of emotion: how may depend on why / M. J. Hertenstein, B. App, D. N. McIntosh, C. L. Reed // Emotion. – 2011. – Vol. 11. – P. 603-617.
7. Hertenstein M. J. Emotion regulation via maternal touch / M. J. Hertenstein, J. J. Campos // Infancy. – 2001. – Vol. 2. – P. 549-566.
8. Hertenstein M. J. The communication of emotion via touch / M. J. Hertenstein, R. Holmes, M. McCullough, D. Keltner // Emotion. – 2009. – Vol. 9. P. 566-573.
9. Hertenstein M. J. Touch communicates distinct emotions / M. J. Hertenstein, D. Keltner, B. App, B. A. Buleit, A. R. Jaskolka // Emotion. – 2006. – Vol. 6. – P. 528-533.
10. Touching: The Human Significance of Skin / A. Montagu. – N. Y.: Harper and Row, 1986.
11. Weiss S. J., Wilson O., Hertenstein M. J., Campos R. The tactile context of a mother's caregiving: Implications for attachment of low birth weight infants / S. J. Weiss // Infant Behavior and Development. – 2000. – Vol. 23. – P. 91-111.
12. Haptic communication [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Haptic_communication

Новак В. Р. **Важность осязания как невербального компонента в акте коммуникации** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.322-328.

В статье отражается роль осязания на разных этапах жизни человека, иллюстрируется невероятная важность тактильного восприятия мира для детей, возможность передачи эмоций с помощью осязания, рассматриваются функции осязания в акте коммуникации и значение, придаваемое тактильным ощущениям представителями разных культур.

Ключевые слова: осязание, тактильность, гаптическое восприятие, невербальная коммуникация.

Novak V. **The importance of touch as a nonverbal component in communication** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.322-328.

The article focuses on the role of touch at different stages of a person's life, illustrates the vital importance of tactile world perception for children, the possibility of communicating emotions via touch. The author highlights the functions of touch in communication and the importance attached to tactile perception by different cultures.

Key words: touch, contact, haptic perception, nonverbal communication.

Поступила до редакції 16.09.2011 р.